

Ana Vulelija

Sveučilište u Zadru

avulelija@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-2837-2311>

Feministički i spisateljski angažman Adele Milčinović na početku 20. stoljeća

Sažetak: Adela Milčinović, hrvatska spisateljica s europskom i američkom adresom, neumorna radnica u borbi za ženska i dječja prava u Hrvatskoj u prvim desetljećima 20. stoljeća, rijetko se u povijestima hrvatske književnosti spominje kao samostalno spisateljsko ime, a češće samo kao supruga hrvatskog spisatelja Andrije Milčinovića i suautorica zbirke pripovjedaka *Pod branom* (1903.), koju zajedno potpisuju. Osim spisateljskog, posebno zanemaren i neistražen ostaje njezin feministički angažman u vremenu kada se u Hrvatskoj spisateljice ne shvaća ozbiljno u namjeri doprinosa književnosti moderne, smješta ih se u njezinu periferiju, što se daje i naslutiti iz kritičkog Matoševa pera, koji *Domaće ognjište*, list u kojem se spisateljice javljaju sa svojim prvim priložima, naziva „djelom većinom nježnih srdaca“ (Matoš 1976: 40). Ovaj rad donosi prikaz značajnog feminističkog angažmana Milčinovićeve, kojim su obilježeni tekstovi koje je pisala, a koji su najčešće osvrtni na negativne kritike hrvatskih pisatelja o „ženskom“ pisanju u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Nadalje se postavlja pitanje je li feministički angažman spisateljice utjecao na njezin uži spisateljski interes, što će se istražiti davanjem odgovora na pitanje koliko su ženski likovi Milčinovićeve mogli biti odraz stvarnosti vremena kojem je spisateljica pripadala, a u kojem su se u Hrvatskoj događale velike promjene i na književnom i na društvenom planu.

Ključne riječi: Adela Milčinović, feministički angažman, hrvatska moderna, hrvatske spisateljice, ženski likovi

1. Uvod

Ovaj rad, gledano u širem kontekstu, jedan je pokušaj osvjetljavanja stvarnog književno-povijesnog položaja spisateljice s početka 20.

stoljeća. Riječ je o Adeli Milčinović, čije se djelo u povijesti hrvatske književnosti nije dovoljno razmatralo i vrednovalo. Sva literatura o ovoj književnici, ako se izuzme ondašnja službena kritika i povijesni pregledi književnosti, može se svesti na rad nekoliko proučavatelja (Miroslav Šicel, Dunja Detoni-Dujmić, Antonija Bogner-Šaban i Zlata Šundalić). Šicel i Detoni-Dujmić pisali su općenito o radu Adele Milčinović, Bogner-Šaban bavila se njezinom američkom dramom *Mr. Crownshield's Success* u kontekstu drama hrvatskih dramatičara koje su nastale u drukčijem kulturnom okruženju, dok je Šundalić bila usmjerena na uočavanje ženskih karaktera i autoričinu usmjerenost na različite prostore.

Osnovna tema ovog rada jest feministički i spisateljski angažman Adele Milčinović u prvim desetljećima 20. stoljeća, odnosno uočavanje poveznice između dvaju spomenutih angažmana. Postavit će se pitanje na koji je način A. Milčinović iskazala svoju borbenost za ženska prava u tadašnjem hrvatskom falocentričnom društvu u kojem se našla i posebno kako je tu borbenost ostvarila u svojim književnim tekstovima koji su se po svojim značajkama uklapali u književnost moderne. Milčinoviću je u njezinim prozama najviše zanimala žena, njezin unutrašnji intimni ustroj, odnos s muškarcem ili položaj s obzirom na muškarca, odnosno zanimala ju je njezina suvremenica, žena u prvim desetljećima 20. stoljeća u hrvatskom društvu. Godine 1905. Adela Milčinović javno staje u obranu ženskog pisanja svojim osvrtom „Naše hrvatske spisateljice“ koji objavljuje u petom broju časopisa *Lovor* i time se obračunava s brojnim kritikama koje su spisatelji početkom stoljeća pisali na račun književnog rada spisateljica. Ona ne pristaje biti „voditeljica“ ni „uzor“ drugim ženama, već ravnopravni književni radnik koji ima svoje mjesto u hrvatskoj književnosti.¹ Takve svoje ideje prenosi u književna djela koja piše, kreirajući ženske likove po uzoru na stvarnost koja ju je okruživala, a koju su kritičari negirali – što će u radu biti vidljivo u prikazu kritika na prozu Milčinovićeve.

¹ Usp. Adela Milčinović, „Naše hrvatske spisateljice“, *Lovor*, sv. 1, br. 5/6 (1905): 177.

2. Položaj A. Milčinović u hrvatskoj književnosti i njezin feministički² angažman

Adela Milčinović u književnosti se prvi put javlja 1900., u karlovačkom tjedniku *Svjetlo*, s člankom o časopisu „Na domaćem ognjištu“. Do 1903. objavljuje crtice i književne kritike po časopisima (*Domaće ognjište*, *Nada*), a potom sa suprugom Andrijom izdaje zbirku pripovijetki *Pod branom*. Književni rad Milčinovićeve bit će usmjeren ka kraćim proznim vrstama i smjestit će je u redove hrvatskih pripovjedača moderne.³ Vrijeme kad ona nastupa, dakle početak 20. stoljeća, obilježen je sukobima starih i mladih, prodorom novih, modernih tehnika i postupaka u književnosti te ujedno i naglim porastom broja žena koje se posvećuju književnom radu (Jagoda Truhelka, Zofka Kveder, Zdenka Marković, I. B. Mažuranić, M. J. Zagorka, Marija Kumičić, Marija Tomšić-Im, Milka Pogačić i mnoge druge).⁴ Iako su spisateljice objavljivale po mnogim časopisima, za njih je posebno otvoren podlistak *Narodnih novina* i prvi ženski obiteljski list *Domaće ognjište* pokrenut važne 1900. godine. S početka su književnicama naklonjeni i *stari* i *mladi*; Janko Ibler prima njihove radove u *Narodne novine*, a mladi predvođeni Dežmanom govore o otvaranju vidika velikih suvremenih pokreta i ženskoj i muškoj mladeži.⁵ Imena Zofke Kveder i Adele Milčinović javljaju se i u proglasu „Mlada Hrvatska“, objavljenom 1900. u *Svjetlu*, kojim mladi nastupaju kao posebna grupa.⁶ No 1905., kad Milčinovićeva izdaje svoju drugu zbirku *Ivka*, mladi su strogo

² Andrea Zlatar Viočić Adelu Milčinović smješta među „prve hrvatske feministice“ koje su se početkom 20. stoljeća javile u *Domaćem ognjištu* i koje pripadaju tzv. „predfeminističkom“ pokretu u Hrvatskoj, jer se o pravom feminizmu tada još nije moglo govoriti (Andrea Zlatar-Viočić, *Zagrebačka slavistička škola*, 6. 12. 2008, pristupljeno 20. studenoga 2019., <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-književnosti>). Feministički angažman A. Milčinović najprije se vidio u njezinu radu u borbi za prava žena i djece, sudjelovanjem na mnogim skupštinama u inozemstvu gdje se raspravljalo o tim pitanjima (npr. 1925. U Washingtonu na skupštini Međunarodnog ženskog saveza). Osim toga, 1925. Milčinovićeva je imenovana tajnicom Narodnog ženskog saveza, što joj je i otvorilo put prema međunarodnoj borbi za ženska prava [Šimun Šito Ćorić, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca* (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1995), 199].

³ Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga III (Zagreb: Naklada Ljevak, 2005), 174.

⁴ Dunja Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), 20–29.

⁵ Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, 24.

⁶ Milan Marjanović, *Hrvatska moderna*, knjiga I. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951).

kritički usmjereni na spisateljice. Lunaček će u *Dnevnom listu* napisati da je „gospođa Milčinović užasna kao spisateljica – užasna kao devedeset postotaka tako zvanih spisateljica“.⁷ Iste godine u *Osvitu* izlazi anonimni članak „Naše hrvatske spisateljice“, čiji autor poimence ponizuje hrvatske spisateljice. Jedina u obranu staje upravo A. Milčinović, istoimenim člankom u *Lovoru*.⁸ Da se spisateljice od početka stoljeća ne shvaća ozbiljno u namjeri doprinosa književnosti moderne, dalo se naslutiti i u Matoševu kritičkom osvrtu na spisateljice iz *Domaćeg ognjišta*, iako Detoni-Dujmić uočava da Matoš u tom osvrtu o spisateljicama progovara s uvažavanjem:⁹ „Ne pišem o lijepom tom listu kao recenzent, jer je, kao djelo većinom nježnih srdaca, iznad svake muške kritike – kao neki naši listovi što su ispod svake ženske kritike“.¹⁰

Brojna istraživanja i feminističke studije utvrdile su da su se kultura i književnost moderne uvelike razvijale na binarnim oprekama i da su obilježene dominacijom muškaraca.¹¹ Ova konstatacija neophodna je za vrednovanje i objektivno sagledavanje književne kritike, o književnici tog vremena i poetičkog razdoblja, koja je uglavnom dolazila iz muškog pera. Već je spomenuto da pisci nisu ozbiljno shvaćali književni doprinos autorica i njihova je kritika često bila negativna, no to je potrebno proširiti spoznajama o društvenim i kulturnim promjenama koje su se tada zbivale na relaciji odnosa muškarac-žena. U Europi je bio intenzivno aktivan feministički pokret, a u Hrvatskoj se svodio na činjenicu da su se žene primile pera,¹² da su se borile za pravo glasa i pravo na obrazovanje. Ideja o obrazovanju žena nije dočekana s potpunim odobravanjem jer se na obrazovanje gledalo kao na prijetnju ženskoj ulozi u društvu i obitelji.¹³ Obzorovci su krajem 19. st. pisali „protiv podizanja ustanove koja će omogućiti djevojkama upis na sveučilište (...) jer djevojka koja se odluči za karijeru mora se odreći obitelji, a žena koja se odreće

⁷ Vladimir Lunaček, „Iz književnog zakutka“, *Dnevni list*, sv. 1, br. 70 (1905): 9.

⁸ Milčinović, „Naše hrvatske spisateljice“, 177.

⁹ Dunja Detoni-Dujmić, „Predgovor“, u A. Milčinović, *Izabrana djela*, ur. Dunja Detoni Dujmić, (Zagreb: Matica hrvatska, 1997), 26.

¹⁰ Antun Gustav Matoš, *Sabrana djela*, svezak VI. (Zagreb: Liber, 1976).

¹¹ Dubravka Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2005), 70.

¹² Adela Milčinović, „Iz mogega svijeta“, *Narodne novine*, sv. 71, br. 265 (1905): 1.

¹³ Ograjšek-Gorenjak, Ida, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje: Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. st.“, u *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“: Ženska infoteka, 2004), 174.

obitelji nije žena“.¹⁴ Unatoč takvim neodobravajućim stavovima koji su bili odraz patrijarhalnog društva, žene su se domogle obrazovanja preko osnivanja ženskih liceja i časopisa koje su pokretale. Žensko pitanje¹⁵, kako je u svojoj kritici rada Pogačićeve istaknula Milčinovićeva, od samih se početaka moderne rješavalo perom. Ideje o ženi koja se bori za svoj položaj bile su prilično šokantne za muškarce koji su bili uvjereni u svoje prvenstvo na svim poljima u društvu; gospodarskim i kulturnim. Književnici, koji su do jučer pisali i čitali o ženi kao objektu, nisu mogli lako povjerovati u mogućnost da im u književnosti bude ravnopravna jedna žena. Kritike koje su pisali uglavnom su zasnivane na rodnim stereotipima,¹⁶ što se lako može iščitati iz obrambenog teksta Milčinovićeve u *Lovoru*, upućenog autoru teksta „Naše hrvatske spisateljice“, koji je objelodanjen u *Osvitu*. Slika žene, koju donosi anonimni autor, jasno je zasnovana na binarnoj opreci muškarac-žena: „um-bezumlje, subjekt-objekt, proizvodnja-potrošnja“.¹⁷ Naime, on smatra da sve žene hrvatskog naroda treba voditi neka grupacija (spisateljica) koja će biti iznad kao „njihovi uzori“ te uz mnogo drugih stvari napominje kako je i muškarcu teško „proturati kroz kineski zid protekcije, koji vodi do honorara, (...) a kamoli ženi“.¹⁸ U svom tekstu obojenom feminističkim angažmanom Milčinovićeva odgovara na osnovne teze *Osvitova* anonimnog autora te se pita jesu li hrvatske žene neko stado kad ga se treba voditi te se buni protiv neistinitih tvrdnji o književnom stvaralaštvu hrvatskih spisateljica toga vremena: „Čovjek bi pomislio, da Osvitov pisac mora bolje poznavati život, ili barem najvažnije podatke o životu hrvatskih spisateljica, kad tako slabo poznaje njihov rad“.¹⁹ Milčinovićevoj posebno smeta kad Osvitov autor u svom tzv. književnom osvrtu kritizira izgled i govor pojedinih spisateljica, pridajući im pridjeve „muškarački, smion, emancipovan“ (isto). Nadalje, Osvitov autor navodi kako određene hrvatske spisateljice povlače velike honorare iz svog spisateljskog angažmana, na što mu Milčinovićeva oštro odgovara kako su

¹⁴ Ograjšek-Gorenjak, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje: Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. st.“, 174.

¹⁵ „Shvaćeno kao nastojanje da se žena po svojem duševnom životu, po shvaćanju obće kulturnih pojava približi (a ne izjednači!) muškarcu“ (Milčinović, „Iz mojega svijeta“, 1).

¹⁶ „Stereotipi su pojednostavljene i vrlo često iskrivljene mentalne slike. Javljaju se uz određenu spolnu grupu i podrazumijevaju čitav niz karakteristika, bilo fizičkih bilo psihičkih, koje tu grupu opisuju i određuju“ [Amir Hodžić, Nataša Bijelić i Sanja Cesar, *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije* (Zagreb: Cesi, 2003), 143].

¹⁷ Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna*, 88.

¹⁸ Milčinović, „Naše hrvatske spisateljice“, 179.

¹⁹ Milčinović, „Naše hrvatske spisateljice“, 178.

se spisateljice zbog potplaćenosti primorane baviti kojekakvim drugim poslovima ne bi li preživjele i tako otkriva njihov nepovoljni i nezavidni društveni položaj.²⁰

Već su i stari i mladi bili kritički pisali o ženskom stvaralaštvu kad se Adela Milčinović prvi put suočava s kritikom koja se odnosila na zbirku *Pod branom*, koju je objavila zajedno sa suprugom Andrijom 1903. godine. Kritika je došla iz pera A. G. Matoša, velikog književnika i kritičara moderne, zatim pripadnika mladih M. Cihlara Nehajeva, uz Matoša jednog od najistaknutijih analitičara hrvatske književnosti²¹ te V. Lunačeka za kojeg Šicel govori da je kao kritičar ostao na granici feljtonistike i žurnalizma.²² Dunja Detoni-Dujmić ističe kako „kod procjene tog književnog braka Adela nije prošla osobito“.²³

Od trojice koji su prvi govorili o zbirci *Pod branom*, Nehajev i Lunaček negativno su ocijenili književni uradak Milčinovićeve. Kad se spominju mladi kao kritičari, bitno je istaknuti da je njihovoj perspektivi gledanja pripomogao tadašnji pogled na žene kojima nije priznata ravnopravnost s muškarcima. Nehajev, koji se kritikom o ovoj zbirci javio u *Viencu*, uglavnom se osvrće na onaj dio zbirke koji je pisao Andrija, primjećuje kod njega posebnu psihologiju boli te ističe njegovu zaokupljenost unutrašnjim životom likova. Adeli u svojoj kritici daje vrlo malo mjesta jer naprosto „ženske literature ne voli(m)“. Da se nije trudio dublje zaviriti u svijet Milčinovićkinih novela, govori i njegova konstatacija da se „stvari njezine kreću između dva pola: na jednoj strani neki neodredjeni, na pola iz knjiga usisani štimung nezadovoljstva i čeznuća (za čim? -), na drugoj strani – puka tehnika i vještina pripovijedati (što? -)“. Dok kod Andrijinih junaka osjeća da žive duboko osjećajnim životom i da je tu riječ o psihologiji jakih osjećaja, za Adeline likove ravnodušno i s nerazumijevanjem konstatira da je tu „stvar naravna: slika stare seoske učiteljice, koja uzdiše za – djecom i obiteljskim životom“.²⁴ Prema Adeli je najoštriji bio Lunaček koji u *Prosvjeti* piše da je autorica poprimila neke moderne ideje, crpljene iz loše shvaćenih modernih lektira, koje je u književnost donijela već Z. Kveder. On primjećuje dva tipa žene u njezinim novelama: prpošne i jogunaste te one intelektualne i osjećajne. Dok protiv prvih nema ništa, za druge kaže da su: „poprimile modu, ne vanjsku već duševnu.

²⁰ Milčinović, „Naše hrvatske spisateljice“, 178.

²¹ Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, 280.

²² Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, 286.

²³ Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, 29.

²⁴ Milutin Cihlar Nehajev, „Milčinovići“, *Vienac*, sv. 25, br. 18 (1903): 584.

(...) Na mjesto vanjskih toaletnih krparija, nadjoše duševne maske njihova lica. Mjesto pudra i šminke, uzimaju žene neki fingirani izraz modernog zapuštenog spola“.²⁵ Još kaže da on „te zamišljene Helene ni pošto ne nalazi vrednijim od prpošnih Ančica“.²⁶ Za Lunačeka su ove pripovijetke „smiešne i pune institutskog sentimentaliteta“.²⁷

Godine 1905., kad se javlja Adelina prva samostalna zbirka *Ivka*, mladi su bili strogo nastrojani prema ženskom peru.²⁸ Najnepoštedniji je opet Lunaček koji u kritici na zbirku *Ivka* usputno kritizira i druge hrvatske spisateljice. Priznaje spisateljčin književni talent, ali joj zbog odabrane tematike osporava modernost. Sve njegove zamjerke polaze od teme kojom se spisateljica bavi. Zamjera joj što „stalno ističe socijalnu potištenost i podređenost žene i playadira za žensku emancipaciju“,²⁹ zaključivši da „onako kako želi gdja Milčinović ženu – onakovu ne trebamo“ (isto). Hranilović se svojim kritikama pridružuje Lunačeku, priznajući talent, ali optužujući spisateljicu da je podložna „modi“. Probleme koji se u djelu obrađuju on drži „bez svake vrijednosti“,³⁰ žene koje opisuje Milčinovićeva naziva „fantastičnim sjenama“.³¹ Jedinu vrijednost, kao pravi predstavnik starih, vidi u crtici s tematikom slavonskog sela „Jedno nedjeljno popodne“ te potiče autoricu da tematski dalje ide tim putem.

Godine 1918., kad Milčinovićeva objavljuje pripovijest *Sjena*, u *Luči* se opet javlja Vinko Jurković te je njegova kritika jedna od rijetkih negativnih na ovu pripovijest. Ton kojim je kritizirao dramu ostaje prepoznat i u ovoj kritici, samo je autor sad jasniji u svojim pogledima obilježenima rodnim stereotipiziranjem: „Cijelo djelo je jedna pogreška žene, koja hoće da posegne za obradbom objekta, na koji žena niti je pozvana, niti ima za to prirodne snage, pa bila ona i jak talenat, uvijek je to ženski talent“.³² Istu pripovijest donekle negativno ocjenjuje i Josip Zdunić u *Narodnoj politici*, samo on svoju kritiku zamata u opširan uvod i opravdanje da „svako osjeća na svoj način, i svačija duša traži svoju riječ“.³³ Njegove kritike su jasne: spisateljica je mogla sve to „mnogo

²⁵ Vladimir Lunaček, „Adela Milčinović – Andrija Milčinović, Pod branom“, *Prosvjeta*, sv. II, br. 22 (1903): 22.

²⁶ Lunaček, „Adela Milčinović – Andrija Milčinović, Pod branom“, 10.

²⁷ Lunaček, „Adela Milčinović – Andrija Milčinović, Pod branom“, 10.

²⁸ Usp. Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, 32.

²⁹ Lunaček, „Iz književnog zakutka“, 9.

³⁰ Jovan Hranilović, „Adela Milčinović, Ivka“, *Preporod*, sv. 1, br. 9 (1905): 135.

³¹ Hranilović, „Adela Milčinović, Ivka“, 135.

³² Vinko Jurković, „Adela Milčinović, Bez sreće“, *Luč*, sv. 8, br. 6 (1913): 142–143.

³³ Josip Zdunić, „A. Milčinović, Sjena“, *Narodna politika*, sv. 2, br. 1 (1919): 1.

dublje intenzivnije i snažnije izreći i da cijela stvar nije još bila dozrela u duši gospođe, tako da je ispričano dosta suvišnosti“ (isto). Iz koje to perspektive promatra ovo književno djelo i što je od njega očekivao, autor odaje na samom kraju kritike: „Inače vrlo otmene iscizeliranosti stila i kojekakvih drugih intimnih i finih stvarčica i ostalih specijaliteta ženske duše nema“.³⁴ Jednu od posljednjih spisateljičinih knjiga, *Gospođu doktoricu* iz 1919., u *Hrvatskoj prosvjeti* negativno ocjenjuje Ilija Jakovljević. On bespoštedno knjigu ocjenjuje kao „potpuno neuspjelu“.³⁵ Kritika o zreloj autoričinoj fazi bilo je mnogo manje od onih o početnoj fazi.

Najviše pozitivne kritike Milčinovićeve je ipak dobila za pripovijest *Sjena*, u kojoj većina povjesničara i kritičara vidi njezinu najzreliju prozu koja donosi naznake avangardnog pripovijedanja, te dramu *Bez sreće*.³⁶ Na samom početku književne karijere autoricu pozitivno ocjenjuje A. G. Matoš i posebno ju uvažava govoreći da se u zbirci *Pod branom* radi o dvije knjige, a ne o jednoj. Uz to jedan je od rijetkih prvih autoričinih kritičara koji ništa sporno ne vidi u činjenici da je Milčinovićeve preokupirana ženskim likovima i njihovim unutaršnjim stanjem. Primjećuje kako „Adela izvrsno, realistički gleda, često se ruga – ženski, vrlo diskretno“.³⁷ O *Sjeni* su se oglasili i pozitivno je ocijenili mnogi kritičari: Ogrizović u *Savremeniku*, Prohaska u *Jugoslavenskoj njivi*, Kveder u *Jugoslavenskoj ženi*, Zdunić u *Narodnoj politici*, Jakovljević u *Hrvatskoj prosvjeti* i drugi.

U novije vrijeme cjelokupnim proznim opusom Milčinovićeve bavila se, već spomenuta, Zlata Šundalić. Njezin je rad usmjeren na proučavanje tematsko-stilske uobličivosti teksta s obzirom na likove i prostor. Važan doprinos u objektivnom sagledavanju književnog rada Adele Milčinović, u kontekstu književnosti hrvatske moderne, dala je Dunja Detoni-Dujmić u knjizi *Ljepša polovica književnosti*. Detoni-Dujmić spisateljicu naziva „suputnicom moderne“ prepoznavši u njezinu radu osnovne poetičke crte tog razdoblja.³⁸

³⁴ Zdunić, „A. Milčinović, *Sjena*“, 1.

³⁵ Ilija Jakovljević, „Adela Milčinović: *Gospođa doktorica*“, *Hrvatska prosvjeta*, sv. 6, br. 5/6 (1919): 128.

³⁶ Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, 203.

³⁷ Antun Gustav Matoš, *Sabrana djela*, svezak VI (Zagreb: Liber, 1976), 75.

³⁸ Detoni-Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, 197.

3. Spisateljski angažman Adele Milčinović

U književnom interesu Milčinovićeve, prema vlastitu priznanju, nalazi se žena.³⁹ Njezine junakinje „u prvom su redu mlade ili stare djevojke, uglavnom učiteljice, koje su promašile ili udaju ili brak, ili ih opet njihov entuzijizam učiteljskog poziva dovodi u svakodnevnom realnom životu do teških razočaranja“.⁴⁰ Brojni kritičari, kako se može vidjeti u ovom radu, to su primijetili i prema tom zapažanju često su ravnali svoje kritike. Ženski lik u prozama A. Milčinović često je glavni lik te je prisutan u naslovima novela koje su oslovljene ženski i u ulozu pripovjedača.⁴¹ Kritika se često tematski osvrtnala na autoričino književno djelo, a posebno na činjenicu da autorica psihološki prodire u lik žene te bi zbog takvog zanimanja kritičara bilo potrebno ispitati jesu li i koliko su ženski likovi mogli biti odraz stvarnosti vremena kojem je autorica pripadala. Uz takva pitanja nameću se i ona koja se bave različitim društvenim odrazima takvih likova: kakva je njihova pozicija kao modernih junaka te postoji li i koja bi to bila glavna zajednička osobina svih autoričinih ženskih likova?

3.1. Ženski likovi kao odraz stvarnosti vremena?

Neki od kritičara, spominjani u poglavlju o književnoj kritici o A. Milčinović, zamjerali su autorici da su neki njezini ženski likovi u potpunosti fiktionalni, dok su profili za druge crpljeni iz onodobne društvene stvarnosti. U takvoj kritici prednjači Vladimir Lunaček koji u novelama i crticama autoričine prve zbirke stvarnima smatra ženske likove koji predstavljaju „prpošna, jogunasta i koketna bića, odnosno djevojke koje su redom plitke kao patkina glava“ (njih ujedno i preferira), a nestvarnima one „misaone“ koje su poprimile „duševnu modu“. Navodi kako problemi koji muče Adeline učiteljice „ne odgovaraju istini“ i garantira da „nikad nisu završile preparandiju“. Lunaček smatra da autorica vidi ono čega nema, da je njezino „opažanje netočno“ te zaključuje: „Očit se kotrast htio da postigne tim isticanjem dviju vrsta učiteljica, ali dok je jedna živa, realna, tačna i prirodno uhvaćena – druga je bleda utvara mašte.“ Očito je da su ovakva Lunačekova zapa-

³⁹ Vinko Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca* (Zagreb: AGM, 1997), 620.

⁴⁰ Miroslav Šicel, „Predgovor,“ u A. Milčinović, *Izabrana djela*, ur. M. Šicel (Zagreb: Zora Matica hrvatska, 1968), 191.

⁴¹ Zlata Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović,“ u *Dani hvarskog kazališta 27*, ur. Nikola Batušić (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Književni krug Zagreb-Split, 2001), 337 i 342.

žanja odraz stavova koji su stereotipno ideološki, jer on dodatno iznosi mišljenje da

kraj ovih pametnih, zamišljenih i tako zvanih čuvstvenih žena ne možeš da izdržiš. (...) Prije je bilo ugodnije, prije su pitali zagonetke – i male rebase. Ali danas – čovjek je u neprilici. Licej i kloštar mora da su skladišta mudrosti – ali sumnjam, da se one tim problemima tamo uče.⁴²

Ne može se primijetiti iz ovih kritika smatra li Lunaček neudaju učiteljica stvarnošću onog vremena, ali je jasno da izmišljenim drži čuvstva koja su zbog toga obuzimala spisateljicine neudate junakinje. Nehajev za razliku od Lunačka nije smatrao da su takvi likovi nestvarni, već da je nepotrebno opisivati tako *naravnu stvar* kao što je neudata seoska učiteljica.⁴³ Lunačekom stavovima pridružio se i Hranilović, u kritici *Ivke*, kad promišlja da su „osobe pripovijetke živi ljudi, a ne samo neke fantastične sjene“ kakve su Adelini likovi. Kad govori o njezinim crticama iz slavonskog života, onda ima osjećaj da smo te likove već negdje vidjeli, za razliku od onih iz drugog tematskog kruga.⁴⁴ Na ovakve kritike može se odgovoriti mišljenjem koje je 1903. dala urednica *Domaćeg ognjišta*: „Žene sadašnjosti puno uče, a muževi osjećaju, da nisu više gospodari, zato trvenje, borba – nesreća!“⁴⁵ Nasuprot spomenutim kritičarima, Matoš je smatrao da su situacije iz spisateljicine prve zbirke uistinu odraz tadašnjeg kulturnog života.⁴⁶ Kakvo je bilo stvarno stanje s učiteljicama tog vremena i što kažu o tome časopisi koji su se tad bavili tim pitanjem?

Dunja Šilović-Karić, pišući o prvom ženskom listu u Hrvatskoj, iznosi da se još od 1888. godine udaja učiteljica javne pučke škole smatrala „odreknućem službe, čime je de facto bio uveden celibat za učiteljice“ i da će to pitanje biti neriješeno bar do 1914. godine.⁴⁷ Godine 1903. u *Domaćem ognjištu* pojavljuju se osvrti i članci koji govore o takvom nezgodnom položaju učiteljica. Članak „Usidjelica“, čiji naslov mnogo govori, anonimne autorice K. L. koja se javlja iz Beča, raspravlja

⁴² Lunaček, „Iz književnog zakutka,“ 10.

⁴³ Nehajev, „Milčinovići,“ 584.

⁴⁴ Hranilović, „Adela Milčinović, Ivka,“ 135.

⁴⁵ Milka Pogačić, „U redakciji Domaćeg ognjišta,“ *Domaće ognjište*, sv. 6, br. 1 (1903): 20.

⁴⁶ Matoš, *Sabrana djela*, 75.

⁴⁷ Danja Šilović-Karić, „Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj,“ u *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“: Ženska infoteka, 2004), 187.

o osnovnoj čovjekovoj potrebi – održavanju egzistencije, a potom o potrebi da se život učini što boljim i ugodnijim:

Sve što živi, prije svega hoće, najprije da se održi na životu što dulje, bilo kako mu drago; istom pošto se smanje opasnosti, onda neučvršćeni organizam hoće da poživi što jačim, što boljim i što sopstvenijim životom; borba za život prometne se u borbu za sreću.⁴⁸

Takvim razmišljanjem autorica je odala da učiteljice nisu mogle biti sretno samo osiguranjem vlastite egzistencije, već su težile potpunijem osmišljavanju života i da nije laka, koliko se god tako činilo, „blaga sudbina jedne usidjelice i smiješne brige romantičkih, besposlenih duhova“.⁴⁹ Ipak, utvrđuje da je toj težnji za srećom uvjet bio egzistencijalno zbrinjavanje, nakon čijeg se postignuća „žensko biće lako prilagođuje prilikama: osjećajući bolno nepotrošene sile svog organizma, lakše se smiri, čim sazna, na što ih može upotrijebiti, jer mu se odmah čini, da zna, čemu je na svijetu“ (isto). I Adelini likovi, ako se nisu uspjeli ostvariti u ljubavi, u potpunosti se predaju poslu: u noveli *Prolazi život* Ivka veze i u tome na koncu pronalazi smisao života,⁵⁰ dok u *Susretu* Vjera zaboravlja svoju nesretnu sudbinu u brizi za nećakinju.⁵¹

Da učiteljice nisu mogle biti ravnodušne s obzirom na položaj koji ih je dopao, govori i članak u *Domaćem ognjištu* iz 1904. godine, koji je osvrst anonimne učiteljice J. S. na održanu sjednicu Saveza učiteljica gdje se govorilo o njihovoj udaji. J. S. s nezadovoljstvom konstatira da je na sjednici na kojoj su učiteljice šutjele izvještavao učitelj te zaključuje: „izgleda, kao da je hrvatska učiteljica malodobno biće, koje ne može samo sobom upravljati niti za sebe odgovarati; izgleda kao da je ona neki kulturno zaostali balkanski narod, kome će sudbinu i budućnost krojiti vele-vlasti...“⁵² Godine 1905. u *Preporodu* se javlja anonimni –u- s člankom „O udaji učiteljica“, koji raspravlja o činjenici da se ženama drugih zanimanja nije branila udaja kao što je bio slučaj s učiteljicama. U članku se navode, potom i pobijaju, argumenti za

⁴⁸ K. L. „Usidjelice“, *Domaće ognjište*, sv. 4, br. 1 (1903): 15.

⁴⁹ K. L., „Usidjelice“, 15.

⁵⁰ „Tako su joj prolazili dani i godine. Sjedi uz prozor i veze.“ Adela Milčinović, *Ivka* (Zagreb: Tisak Milovana Majcena, 1905), 11.

⁵¹ „Pustila ga je, da ode. Sama se lako smirila. Kratko nakon toga zapala je teška zadaća. Jedina njena rodjakinja, žena očeva iz drugoga braka, preminula nenadano, ostaviv petogodišnje dijete na Vjerinoj brizi“ (Milčinović, *Ivka*, 27).

⁵² J. S. „O udaji učiteljica“, *Domaće ognjište*, sv. 4, br. 8 (1904): 155.

takvo stanje: zanemarivanje djeteta, dolasci učiteljice u drugom stanju u školu, premještanje. Ako je žena bila nekog drugog zanimanja, onda njezin posao nakon udaje i majčinstva nije bio doveden u pitanje. Adelin lik Marija-Liza – po zanimanju medicinska sestra – i nakon udaje nastavlja raditi u bolnici i brinuti o bolesnicima (*Gospođa doktorica*), dok učiteljica Neda (*Nedina pripoviest*) napušta službu. Nadalje, autor čak ističe prednost mogućnosti udaje učiteljica: one koje su neudate nadaju se svaki čas udaji pa se i ne trude u poslu koji obavljaju. Na kraju se –u- pita: „Zar da se baš najobrazovanije žene u Hrvatskoj ne udaju? To nam krnji ugled.“⁵³

Postoji kod Milčinovićeve i junakinja koje svjesno odbijaju rad ili su svjesno nemoralne pa ovisе o muškarcima (novele *Uz Alsteru*, *Noći*, *Gospođa doktorica*, *Roman gospođice Maje...*), koje je Lunaček jedine i priznao kao stvarnosne. Spomenuta K. L. u *Domaćem ognjištu* govori i o njima:

Istina bit će vazda i nesretnih djevojaka, kakogod što ima i nesretnih supruga; bit će i takovih vazda, koje će sa svoje strasti nastradati moralno i materijalno, kako se to i udatim ženama dešava; ali ona strastvena čežnja za životom, koje bi bilo izvan svakoga saveza s pitanjima časovite ili trajne opskrbe i djelatnosti, svakako se češće nalazi u romanima nego u zbilji. Žensko se biće lako prilagođuje prilikama.⁵⁴

U ovom se članku može uočiti da je mišljenje K. L. u potpunosti suprotno od Lunačekova, tj. da ona smatra kako onih prpošnih i jogunastih ima mnogo manje od ovih koje se žrtvuju da riješe vlastitu egzistenciju. Na kraju K. L. zahtijeva da se omogući da „od usidjelice postane radilica“, čovjek.⁵⁵ O postojanju nemoralnih žena u onom vremenu govore i mnogi naslovi članaka u časopisu *Jugoslavenska žena*.⁵⁶

Prema svemu navedenom, i prema člancima koji su najuvjerljiviji odraz pogleda na ondašnju stvarnost, može se utvrditi da su Adeline junakinje stvarni odraz stanja onog vremena i da kritika o književnom djelu Milčinovićeve, kad se o tome govori, nije bila objektivna u potpunosti.

⁵³ –u-, „O udaji učiteljica“, *Preporod*, sv. 1, br. 1 (1905): 23 i 24.

⁵⁴ K. L., „Usidjelice“, 17.

⁵⁵ K. L., „Usidjelice“, 17.

⁵⁶ U godini 1919. u č. *Jugoslavenska žena* izlaze ovi članci (koji se mogu povezati s pitanjem morala žene): „O moralu i nemoralu“ S. Andrejevna, „Žena ponižena“ B. Maliak.

3.2. Dva lica žene – postupci oblikovanja lika

Helena Sablić-Tomić, u proučavanju ženskih likova na prijelazu stoljeća (1890. – 1908.), u prozama Kozarca, Bertića, Ivakića i Kosora govori o početku modernističkog oblikovanja ženskog lika u hrvatskoj književnosti i pod tim podrazumijeva prodor u „dubinsku strukturu lika tematiziranjem njezinih dilema, frustracija i želja“.⁵⁷ Izdvaja dva tipa ženskih likova: mitske i individualne te se posebno bavi ovim potonjima jer upravo u njima prepoznaje modernistički oblikovane junake, odnosno junakinje. Prema Mayerovoj podjeli, individualne tipove dalje razlaže na „egzistencijalne i intencionalne autsajdere“.⁵⁸ Zapažanja Sablić-Tomić o ženskim likovima određenih autora s početka moderne neophodna su u objektivnom promatranju ženskih likova bilo kojeg autora tog razdoblja. Razlog tomu je što se Sablić-Tomić bavila autorima koji su značajni predstavnici novelistike moderne pa su time i njihovi likovi predstavnici osnovnih tipova ženskih likova tog razdoblja. Kad se govori o modernoj književnosti u kojoj je došlo do psihološkog zaokreta u ličnost modernog čovjeka, modernog lika, onda se u takvu književnost može uključiti i rad Adele Milčinović⁵⁹ te bi se u promatranju njezina djela trebalo imati na umu i druga djela tog razdoblja. Mnogi kritičari zapazili su, kako je već rečeno, najmanje dva karaktera ženskog lika u prozama Milčinovićeve. Ovdje će se takva podjela uključiti u kontekst spomenutog promatranja Sablić-Tomić o ženskim likovima ostalih autora moderne.

Ženski likovi A. Milčinović mogu se, u najširem okviru, svrstati u individualne tipove ostalih ženskih likova autora s prijelaza stoljeća koje „promatramo kao one koji samostalno odlučuju o svojoj egzistenciji bez obzira na vladajuće društvene norme“.⁶⁰ Oni likovi koje je Lunaček nazvao „prpošnim, jogunastim i koketnim bićima“⁶¹ i svi slični tipovi likova iz kasnije proze Milčinovićeve, ulaze u poziciju, kako to Sablić-Tomić definira, moralnih autsajdera. Drugi karakter, tj. one čuvstvene, emotivne, introvertirane junakinje A. Milčinović bile bi predstavnice psiholoških autsajdera.⁶²

⁵⁷ Helena Sablić-Tomić, „Ženski likovi s prijelaza stoljeća,“ u *Dani hvarskog kazališta 27*, ur. Nikola Batušić (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Književni krug Zagreb-Split, 2001), 112.

⁵⁸ Sablić-Tomić, „Ženski likovi s prijelaza stoljeća,“ 118.

⁵⁹ Šicel, „Predgovor,“ 189.

⁶⁰ Sablić-Tomić, „Ženski likovi s prijelaza stoljeća,“ 118.

⁶¹ Lunaček, „Iz književnog zakutka,“ 10.

⁶² Sablić-Tomić, „Ženski likovi s prijelaza stoljeća,“ 118–119.

U likove pozicije moralnog autsajderstva ubrajaju se likovi koje Šundalić naziva „tipom žene Maja, (...) koja u ljubavi nalazi kratkotrajni užitek i zabavu, ne razmišlja previše o moralu“.⁶³ Likovi koji odgovaraju ovakvom opisu su: studentica iz Dresdena (*Noći*), Giulietta (*Listići iz dnevnika*), nepoznata djevojka (*U noći*), Lucija (*Uz Alsteru*), Maja (*Roman gospođice Maje*)⁶⁴ i Anka (*Posjet*). Ono što je dovelo do autsajderstva ovih likova, odnosno do njihove izopćenosti iz „moralnog“ društva, jest njihov osobni izbor načina života. Kad mlada učiteljica Anka (*Posjet*) govori da ne mari za ljubav jednoga, već se zabavlja s više njih,⁶⁵ onda je takvo, onodobno nemoralno ponašanje njezin svjesni osobni izbor; dakle nije prisiljena na poziciju moralnog autsajderstva niti joj je to bilo kako nametnuto. Isto je i s učiteljicom Majom koja prijateljici Desi piše o svojim slobodnim ljubavnim vezama s različitim muškarcima.⁶⁶ Bitna oznaka prostorno-vremenskog kretanja ovih likova jest „urbani noćni ambijent“;⁶⁷ iako noćni nije uvijek i isključivo. Šundalić spominje urbane noćne djevojke koje se kreću po „gostionicama, gradskim ulicama, pansionima“ (isto): Giuliettu, studenticu iz Dresdena, nepoznatu djevojku te Luciju,⁶⁸ dok zaboravlja Maju i Anku koje se kreću u urbanom, ali ne i noćnom prostoru. Maja piše Desi da je napokon „premještena u Zagreb i da se riješila sela posvema“.⁶⁹ Prostor njezina nemoralnog ponašanja nije neka mračna ulica kao u crtici *U noći*, ili neka gostionica (*Uz Alsteru*), već njezina obiteljska kuća oko tri sata popodne.⁷⁰ U noveli *Listići iz dnevnika* lirski subjekt se sa svojom nepoznatom odabranicom nalazi usred bijela dana, u Veneciji, u crkvi, i pita se zašto je kod nas neprihvatljivo takvo ponašanje za slobodnu ženu: „Zašto u nas nema ovakvih žena, kojima se možeš približiti bez ikakove obveze, s kojima možeš govoriti o svemu i svačemu?“⁷¹ Prema tome, kod ovih

⁶³ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović“, 340.

⁶⁴ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović“, 340.

⁶⁵ „Poludio za mnom, a ja se zabavljam sa svima“ [Adela Milčinović, *Pod branom* (Zagreb: Tisak Mile Maravić, 1903), 10].

⁶⁶ „Hoću, naime, da Ti pripovijedam o svojim obožavateljima, jer to nije samo jedan, nego ih je trojica – za sada. Vidiš, ja kažem: za sada!... Dakle se nadam, da će ih biti i više!“ (Milčinović, *Pod branom*, 10).

⁶⁷ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović“, 341.

⁶⁸ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović“, 340.

⁶⁹ Adela Milčinović, *Novele*, knj. II (Zagreb: Zabavna knjižnica, Naklada St. Kugli, 1921), 15.

⁷⁰ „Svakoga četvrtka (Ti znaš, da sam ja svakog četvrtka i nedjelje kod kuće u Zagrebu) oko tri sata (oko četiri, naime, ide mama na šetnju, a dolazi moj učitelj engleskog jezika – no o tom poslije...)“ (Milčinović, *Pod branom*, 11).

⁷¹ Adela Milčinović, *Novele*, knj. 16 (Zabavna knjižnica, Naklada St. Kugli, 1921), 7.

likova nemoralnost nije isključivo uvjetovana prostorno-vremenskim kretanjem tipičnim za djevojke sumnjiva morala, osim što je u pitanju uvijek gradski prostor. To sve dovodi do još jedne potvrde o slobodnoj poziciji moralnog autsajderstva: nemoralne djevojke svjesne su svojih postupaka i ne prezaju pred mogućim osudama niti se osjećaju krive prema društvu i društvenoj moralnosti (ne skrivaju se od tog društva). Takvo označavanje ženskih likova svakako je moderno pristupanje ženskom liku (za razliku od onog u realističkom razdoblju kad su takve žene shvaćane kao fatalne).

Druga pozicija smještanja ženskih likova individualističkog tipa jest pozicija psiholoških autsajdera, koju Sablić-Tomić smatra „ponajboljim modelom modernističke strategije oblikovanja ženskog lika“. Ona realizaciju takvih likova vidi u „dubinskoj motivaciji koja im osigurava egzistenciju u prostoru koji ih ne zadovoljava u potpunosti“.⁷² Ovakva pozicija u potpunosti odgovara onoj drugoj kategoriji likova A. Milčinović koji stalno imaju „osjećaj promašenosti života“.⁷³ U poziciju psiholoških autsajdera mogle bi se ubrojiti sljedeće junakinje: Ruža (*Posjet*), Marija Blažićeva (*Bez nade*), Ivka (*Prolazi život*), Vjera (*Susret*), Neda (*Nedina ljubav*), Ona (*Pjesma Solweige*), Vida (*Sjena*) i Marija Liza (*Gospođa doktorica*), odnosno prema Šundalić dva tipa žene: *tip Neda* i *tip Marija Liza*.⁷⁴ Za razliku od prethodne pozicije likova, ove se junakinje prostorno najčešće kreću selom: dolazak u selo predstavlja smirenje,⁷⁵ dok odlazak iz sela znači gubitak radosti i slobode.⁷⁶ Kad Marija-Liza (*Gospođa doktorica*) odlazi iz sela u grad, onda su slike prirode sukladne njezinom lošem raspoloženju: „Mokri gradski snijeg, koji se odmah topio, čim bi pao na pločnik. Za cipele se lijepila vlaga. Bilo je neprijatno“.⁷⁷ Bitna modernistička oznaka koja povezuje sve likove u poziciji psiholoških autsajdera jesu motivi sna,⁷⁸ snovitog i sje-

⁷² Sablić-Tomić, „Ženski likovi s prijelaza stoljeća“, 119.

⁷³ Šicel, „Predgovor“, 191.

⁷⁴ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović“, 341.

⁷⁵ „Ruži nije bilo ništa žao, kad se je rastajala sa školom i sa gradom. Bilo joj je samo kao da joj je težak kamen pao sa srca, kao da je otesla sa sebe nešto, što ju je gorko sapinjalo“ (Milčinović, *Pod branom*, 4).

⁷⁶ „I došao je dan, kad je trebalo reći zbogom o onim plavim gorama i tihom našem stanu i mojoj dobroj Dragulji, ljubimcu psu i svemu, svemu što je bilo nijemim svjedokom moje velike sreće“ [Adela Milčinović, *Izabrana djela*. SHK. ur. Dunja Detoni-Dujmić (Zagreb: Matica hrvatska, 1997), 297].

⁷⁷ Adela Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi* (Zagreb: Izdanje knjižare Čelap i Popovac, 1919), 7.

⁷⁸ Motiv sna se uzima kao „karakteristika moderne proze“ (Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, 7).

ćanja na djevojaštvo ili djetinjstvo.⁷⁹ Takvi motivi često su u kontrastu sa stvarnim situacijama u kojima su se likovi našli. U *Posjetu* se stara djevojka Ruža u najsamotnijim trenucima sjeća lijepih slika iz prošlosti: „U takovim se časovima ona opet prenosi u minulo doba, kad su njih dvoje, za kišljivih dnevi, hodali savskim poljima“.⁸⁰ I Marija-Liza (*Gospođa doktorica*) priziva slike iz djetinjstva, u očaju svakodnevice u kojoj se našla: „Oj, gdje su one zime, kad je i ona znala sa saonicama na ledjima hodati sate daleko, da se ona u jednom trenu spusti i jurne niz strminu“.⁸¹ Motiv sjećanja koji je kontrastno postavljen prema stvarnosti lika prisutan je i u noveli *Bez nade*: „Da, takva je bila. Rumena, jedra; sve kipi životom, sve žeda za životom“.⁸² U istoj funkciji pojavljuje se i motiv sanjarenja u noveli *Prolazi život*, gdje se slike stvarnosti u kojoj Ivka bez prestanka veze izmjenjuju sa slikama snova o obiteljskoj sreći: „Ivka je prestala na čas, ta svršit će... Evo slike! Badnjak je! Ona se vrze po kuhinji, a za njom mala četa“.⁸³ Motiv sna pojavljuje se u noveli *Susret*; Ivka, živeći u snovima, negira vlastitu stvarnost: „U sebi je ona uvijek noć nazivala „svojim životom“, dok joj se za dan pričinjalo, kao da ona u istinu ne živi, nego da je tek nekakav stroj, što sasvim besvjesno i točno obavlja svoj posao jer tako mora“.⁸⁴ Motiv sna ipak je najučestaliji u kasnijoj fazi Milčinovićeve, u novelama *Gospođa doktorica* i *Marija-Liza*. Marija-Liza sanja idealnu ljubav s muškarcem, koja je sva u kontrastu s njezinim brakom u kojem nije ostvarila ljubav.

Ovakve karakteristike likova koji se nalaze u poziciji psiholoških autsajdera, potkrjepljuju već naznačenu misao koju kod ove pozicije uočava Sablić-Tomić: likovi nisu zadovoljni životom ni ostvarajem vlastite osobnosti te se kao takvi nalaze u autsajderskoj poziciji, odnosno odvojeni su od većine koju predstavlja društvo. Ono što likove dodatno odvaja jesu osobine njihove unutrašnjosti, koje su iskazane putem vanjskih sredstava, tj. procesa u prirodi. Stalno neslaganje s vlastitom stvarnošću iskazuje se prekidima te iste stvarnosti pomoću snova i slika iz prošlosti. Ovakav psihološki zahvat u intimu likova odgovara modernističkoj strategiji.⁸⁵

⁷⁹ Šicel, „Predgovor“, 192.

⁸⁰ Milčinović, *Pod branom*, 7.

⁸¹ Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 38.

⁸² Adela Milčinović, *Izabrana djela*, PSHK, ur. M. Šicel (Zagreb: Matica hrvatska, 1968), 202.

⁸³ Milčinović, *Ivka*, 15.

⁸⁴ Milčinović, *Ivka*, 28.

⁸⁵ Sablić-Tomić, „Ženski likovi na prijelazu stoljeća“, 112.

3.3. Neostvorena ženskost

Potrebno je uočiti da postoji jedna osnovna karakteristika koja povezuje sve ženske likove novela A. Milčiniović, i one koji su bile na rubu društvenog morala, i one druge koje su njihova suprotnost. Ta osnovna karakteristika bila bi neostvorena i nedosegnuta ženskost, prema onomu kako se ženskost shvaćala u ondašnjem društvu. Ženskost i muškost kao pojmove povezuje kategorija roda koji je „kulturološka specifična definicija femininosti i maskulinosti, i prema tome promjenljiva u vremenu i prostoru“.⁸⁶ Rod se definira kao „društveno oblikovanje biološkog spola, određeno shvaćanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama, u društvu u javnom i privatnom životu“.⁸⁷ Ako je ženskost, kao i muškost, „promjenljiva u vremenu i prostoru“, onda je ovdje bitno odrediti značenje pojma „ženskost“ iz perspektive društva u kojem je Milčiniovićeva kreirala svoje ženske likove. U prethodnim poglavljima prikazano je da su ženski likovi A. Milčiniović mogući odraz stvarnosti onog vremena. Kako je, dakle, ondašnje društvo promatralo ženu, odnosno ženskost kao niz društvenih uloga žene? Ograjšek-Gorenjak piše da su novine s kraja 19. stoljeća „suglasne da je osnovni cilj odgoja usmjeriti ženu da bude dobra majka, supruga, domaćica i rodoljub“.⁸⁸ Materinstvo se shvaćalo kao prva i osnovna uloga svake žene, što svjedoči i članak dr. Milana Gj. Popovića „Pravo i dužnost žene“ iz 1919.: (...) „pravo i dužnost žene sastoji se u tome, da svaka žena, koja je sposobna da bude mati, ima pravo da postane i ima dužnost da to bude“.⁸⁹ Prema materinstvu kao jednom od načina ostvarivanja, tako sagledane ženskosti junakinje Milčiniovićeve ostale su neostvorene, izuzev nekoliko likova u novelama kasnije faze od kojih su neke autobiografski obilježene (*Naši razgovori*, *Pjesma Solweige*).

Kod nekih likova ovdje snažno je izražena čežnja za ostvarenjem materinstva koje i sami likovi gotovo izjednačavaju sa ženstvom.⁹⁰ Marija Blažičeva u olujnoj noći razmišlja „kako bi lijepo bilo da može sad na grudi svoje privinuti kakovu plavu glavicu što se zastrašena privija uz majku“.⁹¹ Nemogućnost realizacije ovakvih zamišljanja Blažičevu dovode u osjetljivo i bezizlazno stanje. Jednaka je čežnja i kod Ivke

⁸⁶ Hodžić, Bijelić, Cesar, *Spol i rod pod povećalom*, 145.

⁸⁷ Hodžić, Bijelić, Cesar, *Spol i rod pod povećalom*, 145.

⁸⁸ Ograjšek-Gorenjak, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje: Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. st.“, 173.

⁸⁹ Milan Popović, „Pravo i dužnost žene“, *Jugoslavenska žena*, sv. 3, br. 1 (1919): 4.

⁹⁰ Usp. Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, 174.

⁹¹ Milčiniović, *Izabrana djela*, 206.

(*Prolazi život*): „I često bi se javila tajna, tajna čežnja, koju se nigda nije usudila jasno priznati – čežnja za djetetom. Onda bi barem sve to imalo neku svrhu, a ona nagradu za svoj trud. A ovako sve se gubi u ništa“. Takva čežnja, koja je ponekad dobivala oznake opsesije, bila je glavna Ivkina preokupacija: „Ta čežnja za djetetom tako ju je ovladala, da bi joj srce stalo bijesno udarati, kad je opazila malo dijete“.⁹² Iz Ivkinih razmišljanja o materinstvu vidljivo je da je i žena sama sebe osuđivala ako se ne bi ostvarila kao majka: smatrala je promašenom svrhu svog života. I u Mariji-Lizi (*Gospođa doktorica*) javljala se čežnja, opet u samotnim trenucima: „i zagledala tako pored sebe, ispočetka umorno i tupo, a onda bi joj misli postajale žive, vidjela je djetesce, jedno, dvoje, troje, punu tratinu djece...“⁹³ Izjednačavanje ženstva s majčinstvom u *Gospođi doktorici* vrlo je jasno: „U takovim joj je časovima došlo, da ode k mužu i da mu rekne: - Učini me ženom! Učini me majkom!“⁹⁴ Iz ovog citata još se može primijetiti da je Marija-Liza dala prednost „postajanju ženom“ prije nego „postajanju majkom“, a „postajanje ženom“ bilo je također usko vezano za ulogu muškarca jer brak Marije-Lize i Ota nije bio konzumiran. Dakle, nije moglo doći do ostvaraja žene kao žene bez sudjelovanja muškarca. Prema ovome moglo bi se korigirati već spominjano mišljenje obzorovaca s kraja 19. st. da „žena koja se odreče obitelji nije žena“,⁹⁵ u: „žena koja se odreče muškarca, nije žena“. Čežnja za materinstvom kod svih ovdje promatranih ženskih likova ostaje neostvarena.

Nasuprot čežnji za materinstvom, kod nekih je likova postojala i odbojnost prema ostvarenju majčinstva – što je opet element neostvarene ženskosti. Tako Neda (*Nedina ljubav*) osjeća odbojnost prema ikakvoj aluziji na to da je njezina prvenstvena ženska uloga postati majkom: „Toliko sam puta čitala, da je svrha žene brinuti se za podmladak – biti majkom. Ja u sebi nisam osjećala ni trunka materinskog poziva.“⁹⁶

Kad se govori o neostvarenoj ženskosti, onda je potrebno istaknuti da je ta neostvarenost imala više stupnjeva. Negiranje ženskosti moglo je biti jače ili slabije, ovisno o bračnom statusu ženskih likova i ovisno o poslu kojim su se bavile. Ženskost udanih (Vida, Neda, Marija-Liza) negirana je neostvarivanjem majčinstva, a ženskost neudanih tim više

⁹² Milčinović, *Ivka*, 13.

⁹³ Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 29.

⁹⁴ Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 30.

⁹⁵ Ograjšek-Gorenjak, „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje: Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. st.“, 174.

⁹⁶ Milčinović, *Izabrana djela*, SHK, 284.

što nisu bile ostvarene ni kao supruge. Kao majke i kao supruge, osim već spomenutih, ostaju neostvarene i učiteljice: Ruža i Anka (*Posjet*), Vlasta (*Tajna*) i Maja (*Roman gospođice Maje*). Majčinstvo zaobilazi i junakinje koje su bile u moralno sumnjivu položaju (*U noći*, *Uz Alsteru*, *Listići iz dnevnika*). Njihova je pozicija drukčija jer one ne čeznu za majčinstvom i ne dolaze u teška stanja u koja su zbog toga dolazile prije spominjane. Takav osobni izbor ženskih likova može se promatrati kao početnički bunt protiv uloge koju društvo nameće ženi. Jer društveno gledano ženskost likova ove pozicije trostruko je negirana: nisu majke ni supruge niti se bave poslom koji bi uključivao rad s djecom ili potrebitima. U prije spominjanom članku Milana Gj. Popovića navodi se da je uz majčinstvo „druga isto tako važna i dužnost i pravo žene, da bude vaspitač“.⁹⁷ Popović dalje jasno iznosi stav društva kad je riječ o ostvarenju žene:

Idealno rješenje ženskog pitanja sastojalo bi se u tome da žena točno odgovori tim svojim prirodnim dužnostima s kojima bi u isto doba stekla i svoja najsvetija prava. Današnje bi se društvo najbolje odužilo ženi i materi, ako joj pomogne da što je moguće potpunije ispuni te svoje dužnosti. (...) U drugom redu u koliko ženi nije moguće da ispuni svoju dužnost matere ona ima da postane vaspitač dece.⁹⁸

Ženski likovi koji spadaju u kategoriju onih žena koje su čeznule za materinstvom ili brakom, ali ga nisu ostvarile, tu svoju „prirodnu dužnost“ ostvaruje na neke druge načine. Ti drugi načini uvijek su povezani sa žrtvovanjem za druge ili potpunim posvećivanjem poslu. Šundalić te likove skuplja u kategoriju likova *Marija-Liza*, a kojoj je karakteristika žrtvovanje za druge. Navodi da je žrtvovanje „u početku ugodno, smisleno i radosno, jer se pri tome zaboravlja vlastita bijeda i nesreća, a kasnije da se javlja svijest o besmislenosti žrtvovanja, i to posebice stoga jer žena u predanu radu za druge nije doživjela trenutak materinstva“.⁹⁹ Žrtvovanje na početku, o kojem govori Šundalić, zapravo je samo posao koji osigurava egzistenciju te kod junakinja još nema osjećaja o „vlastitoj bijedi i nesreći“ (isto). Marija Liza na samom početku o žrtvovanju govori u kontekstu zvanja: „Mariju-Lizu je upravo najviše privuklo, da se prihvatila svoga zvanja. Ona ne bi mogla previ-

⁹⁷ Popović, „Pravo i dužnost žene,“ 4.

⁹⁸ Popović, „Pravo i dužnost žene,“ 4.

⁹⁹ Šundalić, „Prozno stvaralaštvo A. Milčinić,“ 339.

jati rane, pribivati operacijama. Ali povijati ove duševne rane dobrom riječi, lijepim pogledom i vedrim licem – to joj se činilo lijepo i vrijedno žrtvovanje“.¹⁰⁰ Marija Blažićeva, kao tek završena učiteljica, zanesena je poslom koji je očekuje: „I ona se vidje gdje sjedi za katedrom, a tamo dolje mala legija dječice i svi čvrsto upiru oči u nju i paze na svaki njen mig.“ I Ivka na početku veze jer je to način na koji ostvaruje egzistenciju: „Treba misliti na budućnost. (...) Drugog je dana sjela uz prozor i vezla. A tako je od sad prosjedjela danomice po nekoliko ura uz vezivo“.¹⁰¹ Nakon što je prošlo vrijeme rane mladosti i ženski se likovi nisu ostvarili u smislu majčinstva ili braka (Marija-Liza nije rodila, Ivka i Marija se nisu udale), oni tu svoju ženskost ispoljavaju žrtvujući se za druge. Nakon što Oto uzima Mariju-Lizu za ženu i odbija ju učiniti majkom, ona „je posve zaboravila na sebe. Njene su oči vazda zabrinuto prelazile preko lica gostiju i čim bi na čijemgod licu opazila i najmanji oblačak tuge, već bi se našla kraj njega“.¹⁰² Svojim bolesnicima ona dolazi kao majka.¹⁰³ Kasnije se skrbi za dječake i djevojčice i za slijepeca Wolfa. Predavanje poslu kao zamjena za neostvarenu ženskost i kod Ivke:

Kad se vrati kući i opazi cijelu rpu novih narudžbi, sasvim ju zaokupi briga, kad će to sve svršiti, brzo sjedne uz prozor i opet proživljuje u mašti svoju mladu dobu. (...) Tako su joj prolazili dani i godine (11). Često joj dolazi da razdere ono platno, da potrga konac i sve, sve sasitni u prah.¹⁰⁴

I u *Susretu* se Vjera, nakon neostvarene ljubavi, predaje brizi za nećakinju: „Kratko nakon toga zapala je teška zadaća. Jedina njezina rođakinja, žena očeva iz drugog braka, preminula nenadano, ostaviv petogodišnje dijete na Vjerinoj brizi“.¹⁰⁵ I u crtici *Na povratku*, pisanoj u prvom licu, u kojoj nije dan širi okvir odnosa muškarca i žene, uz ženu se priljubilo pseto: „Naše crno pseto pritislo je glavu uz moje

¹⁰⁰ Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 11.

¹⁰¹ Milčinović, *Izabrana djela*, PSHK, 203.

¹⁰² Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 19.

¹⁰³ „...oni koji su imali na srcu još kakovu posebnu ranu, dolazili su sami k Mariji Lizi tražeći u nje savjeta i utjehe. Ona je to tako dobro umjela. Ne toliko riječima, koliko pogledom, licem svojim, čitavim svojim bičem. Jer na koncu, bilo je tuj stvari, kojih ona sama nije pravo shvaćala. Razne ljubavne i bračne tragedije. Što je ona o tome znala? Ona sama nije još ništa doživjela“ (Milčinović, *Gospođa doktorica. Dio prvi*, 21).

¹⁰⁴ Milčinović, *Ivka*, 13.

¹⁰⁵ Milčinović, *Ivka*, 27.

koljeno i nemirno pogledava u mene. Taknem ga lagano rukom i ono se smiri.¹⁰⁶ Privrženost pseta ženi ovdje označava da je žena uvijek nekome potrebna. Kako se pseto smirilo pod njezinom rukom, tako su i bolesnici zbrinuti brigom Marije Lize, učenici su odgojeni zalaganjem učiteljica, Vjerina nećakinja nije ostala sama. Sve ovo vodi do toga da je žena kakvu Milčinovićeva donosi imala potrebu iskazivanja svoje ženskosti, iako je nije ostvarila onako kako je to društvo očekivalo; na ovim primjerima to je povezano s poslovima ili situacijama koji su bili rodno predodređeni za ženu.

4. Zaključak

Žene koje su se na prijelazu stoljeća javile svojim kulturnim radom i književnim nastojanjima uvelike su obogatile hrvatsku književnost moderne i doprinijele njezinoj stilskoj i tematskoj raznovrsnosti. Njihovi manje ili više kvalitetni književni tekstovi dio su cjelokupnog korpusa književnih tekstova moderne te bi kao takvi trebali biti nezaobilazni u promatranjima i proučavanjima književnosti moderne. Da to nije uvijek bilo tako, prikazuju analize kritika književnog djela spisateljice Milčinović koje su se javljale u književnim časopisima u prvoj polovini 20. stoljeća. Kritika je bila izrasla iz stavova društva koje nije bilo naklonjeno ženama koje su se latile pera i koje ih smješta u samu periferiju hrvatske književnosti onoga doba. Od žena se očekivala aktivnost na području pedagoškog rada, a kad je trebalo ocjenjivati njihov književni rad, onda su te ocjene redovito bile obilježene rodnim stereotipima. Takva tvrdnja u ovom je radu potkrijepljena prikazom pozitivne i negativne kritike o A. Milčinović. Kritika od početaka do danas izdvojila je uglavnom dva teksta: *Sjenu* i dramu *Bez sreće*, a sve ostale tekstove obilježila je predrasudom: to je napisala žena te je stoga odviše sentimentalno.

Cjelokupan novelistički opus Adele Milčinović može se promatrati kao jedinstveno djelo o ženi različitih lica koja je mogla biti njezina suvremenica. Svoje osobne i stvarne preokupacije izražavane društvenim zalaganjem za prava žena onog vremena književnica je pretočila u svoj književni tekst i književne kritike. No za razliku od borbenosti koju je pokazala u svojim književnim kritikama, u književnim tekstovima pasivnim pripovjedačkim stavom i statičnim opisima želi otkriti kako se

¹⁰⁶ Milčinović, *Ivka*, 89.

društvo odnosilo prema ženi, koliko je svojim djelovanjem ona u njemu mogla biti prisutna i kakvi su je intimni svjetovi zaokupljali. Njezin spisateljski angažman zapravo je prikriveni feministički angažman, odnosno isprepliću se jedan s drugim. Spisateljica zalazi u socijalnu sferu društva neizravno opisujući u svojim djelima niz problema egzistencijalističke naravi s kojima su žene stvarnosno bile suočene. Jedan od tih problema svakako je (ne)mogućnost zarade djevojaka u Hrvatskoj toga doba, koja je ovisila o njihovu bračnom statusu i odnosu s muškarcima. Milčinovićeva prikazom lika neudane učiteljice u mnogim svojim prozama zapravo oštro kritizira ondašnju društvenu odredbu kako se hrvatske učiteljice ne smiju udavati ako žele raditi u školama. Njezini likovi prisilno postaju psihološki autsajderi koji se ne mogu uklopiti u društvo ako u isto vrijeme žele udovoljiti i svojim profesionalnim i intimnim željama. Ako bi neke od protagonistkinja i izabrale učiteljski poziv i pokušale tako plivati protiv struje, morale su se suočiti s činjenicom da nikad neće biti majke ni supruge. Književni tekst Milčinovićeve jednako je glasan kao i njezin kritički govor u *Narodnim novinama* 1905. godine kad se odlučno obrušila na muško kritičko pero koje je na neobjektivan način vrednovalo književni rad spisateljica u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća, a možda je, iz budućnosti gledano, i glasniji od govora koje je držala u inozemstvu na skupovima ondašnjeg Međunarodnog ženskog saveza.

Literatura

- Bogner-Šaban, Antonija. „Adela Milčinović: Uspjeh gospodina Crownenshielda.“ U *Dani hvarškoga kazališta: prostor i granice hrvatske književnosti i kazališta*, ur. Nikola Batušić, 281–296. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 1996.
- Brešić, Vinko. *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM, 1997.
- Cihlar Nehajev, Milutin. „Milčinovići.“ *Vienac*, sv. 25, br. 18 (1903): 582–584.
- Čorić, Šimun Šito. *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1995.
- Detoni-Dujmić, Dunja. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Detoni-Dujmić, Dunja. „Predgovor.“ U Adela Milčinović, *Izabrana djela*, ur. Dunja Detoni Dujmić. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
- Hodžić, Amir, Nataša Bijelić i Sanja Cesar. *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*. Zagreb: Cesi, 2003.
- Hranilović, Jovan. „Adela Milčinović, Ivka.“ *Preporod*, sv. 1, br. 9 (1905): 134–135.
- Jakovljević, Ilija. „Adela Milčinović: Gospođa doktorica.“ *Hrvatska prosvjeta*, sv. 6, br. 5/6 (1919): 128.

- J. S. „O udaji učiteljica.“ *Domaće ognjište*, sv. 4, br. 8 (1904): 2.
- K. L. „Usidjelice.“ *Domaće ognjište*, sv. 4, br. 1 (1903): 15.
- Lunaček, Vladimir. „Adela Milčinović – Andrija Milčinović, Pod branom.“ *Prosvjeta*, sv. 11, br. 22 (1903): 22.
- Lunaček, Vladimir. „Iz književnog zakutka.“ *Dnevni list*, sv. 1, br. 70 (1905): 9–10.
- Jurković, Vinko. „Adela Milčinović, Bez sreće.“ *Luč*, sv. 8, br. 6 (1913): 142–143.
- Marjanović, Milan. *Hrvatska moderna*. Knjiga I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.
- Matoš, Antun Gustav. *Sabrana djela*. Svezak VI. Zagreb: Liber, 1976.
- Milčinović, Adela, *Pod branom*, Zagreb: Tisak Mile Maravić, 1903.
- Milčinović, Adela, *Ivka*, Zagreb: Tisak Milovana Majcena, 1905.
- Milčinović, Adela. „Naše hrvatske spisateljice.“ *Lovor*, sv. 1, br. 5/6 (1905): 177–179.
- Milčinović, Adela. „Iz mojega svijeta.“ *Narodne novine*, sv. 71, br. 265 (1905): 1.
- Milčinović, Adela. *Gospodja doktorica. Dio prvi*. Zagreb: Izdanje knjižare Čelap i Popovac, 1919.
- Milčinović, Adela. *Marija-Liza (Gospodja doktorica. Dio drugi i treći)*. Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare, 1919.
- Milčinović, Adela. *Novele*, knj. 11, Zabavna knjižnica, Zagreb: Naklada St. Kugli, 1921.
- Milčinović, Adela. *Novele*, knj. 16, Zabavna knjižnica, Zagreb: Naklada St. Kugli, 1921.
- Milčinović, Adela. *Izabrana djela*. PSHK, ur. M. Šicel. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.
- Milčinović, Adela. *Izabrana djela*. SHK, ur. Dunja Detoni-Dujmić. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
- Ograjšek-Gorenjak, Ida. „On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje: Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. st.“ U *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 157–180. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.
- Oraić-Tolić, Dubravka. *Muška moderna i ženska postmoderna*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- Pogačić, Milka. „U redakciji Domaćeg ognjišta.“ *Domaće ognjište*, sv. 6, br. 1 (1903): 19.
- Popović, Milan. „Pravo i dužnost žene.“ *Jugoslavenska žena*, sv. 3, br. 1 (1919): 4.
- Sablić-Tomić, Helena. „Ženski likovi s prijelaza stoljeća.“ U *Dani hvarskog kazališta 27*, ur. Nikola Batušić, 112–122. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Književni krug Zagreb-Split, 2001.
- Šicel, Miroslav. *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga III. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- Šicel, Miroslav. „Predgovor.“ U Adela Milčinović, *Izabrana djela*, ur. M. Šicel. Zagreb: Zora Matica hrvatska, 1968.
- Šilović-Karić, Danja. „Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj.“ U *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 181–190. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“: Ženska infoteka, 2004.

- Šundalić, Zlata. „Prozno stvaralaštvo A. Milčinović.“ U *Dani hvarskog kazališta* 27, ur. Nikola Batušić, 334–357. Zagreb–Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti–Književni krug Split, 2001.
- u-. „O udaji učiteljica.“ *Preporod*, sv. 1, br. 1 (1905): 23–24.
- Zdunić, Josip. „A. Milčinović, Sjena.“ *Narodna politika*, sv. 2, br. 1 (1919): 2.
- Zlatar-Violić, Andrea. „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj ženskoj književnosti.“ U *Zagrebačka slavistička škola*, 6. 12. 2008. Pristupljeno 20. studenoga 2019., <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-knjizevnosti>.

Feminist and Writing Engagement of Adela Milčinović in the Beginning of the 20th Century

Summary: Adela Milčinović, a Croatian writer with European and American address, a tireless worker in the struggle for women and children’s rights in Croatia in the first decades of the 20th century, is rarely mentioned in the history of Croatian literature as a self-employed writer, and more often just as the wife of the Croatian writer Andrew Milčinović and a coauthor of a collection of short stories entitled *Pod branom* (1903). In addition to her writing engagement, especially ignored and unexplored remains her feminist engagement in the time when Croatian female writers were not seriously understood in their intentions and contribution to the modern literature, being placed in its periphery, which can be perceived from the description of “Domaće ognjište,” a magazine in which women writers appeared with their first contributions, as the work of “mostly gentle hearts” (Matoš, 1976: 40). This paper presents Milčinović’s remarkable feminist engagement, reflected in the texts she wrote, which are mostly reviews of the negative critiques of the Croatian writers on “female” writing in Croatia at the turn of the century and in the first decades of the 20th century. Furthermore, we have raised the question whether the feminist engagement of the writer influenced her narrower writing interest, which will be researched by answering the question to what extent Milčinović’s female characters could be a reflection of the time the writer belonged to, which saw the major changes in Croatia both in literary and social terms.

Keywords: Adela Milčinović, feminist engagement, Croatian Moderna Period, Croatian female writers, female characters